

НАЗАР ЭШОНҚУЛ АСАРЛАРИДА ДРАМАТИК ВА ТРАГИК ОБРАЗЛАР ТИЗИМИ

Сохиба Саидмурадова

Термиз давлат Педагогика институтининг

Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси

ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7089848>

Аннотация

Улкан ижодий кучлар, яъни буюк санъаткорлар биринчи навбатда ўз Ватани, ўз миллати учун бебаҳо вазифаларни бажарадилар, ўз миллатининг миллий - маънавий жиҳатдан ўзини – ўзи англаши учун фидойилик қиладилар. Бунда ёзувчига ҳаётий кишилар образи ва шу образлар ҳатти – ҳаракати ёрдам беради. Мақолада, Назар Эшонқул асарларида шу типдаги қуйдош образ намуналарини эслаш мумкинлиги, образлар ўз характер – тийнатига кўра, неча турларга бўлинади: ижобий образ, салбий образ, сатирик образ, юмористик образ, комик образ, трагик образ, драматик образ, тарихий шахслар образи, афсонавий образлар, нореал образларларга бўлиниши кенг ёритилади.

Калит сўзлар; психологик тасвир, етакчи образ, трагик образ, драматик образ, тарихий шахслар образи, ҳаёт воқелиги, долзарб муаммо

Ҳар бир бадиий асар марказида турувчи кишилар сиймоси, яъни образлар воситасида ҳаёт воқелиги, ижтимоий масалалар ўз тасвир – талқинини топади.

Адабиёт ва санъат воқеликни образлар воситасида акс эттирар экан, ҳар бир асарда тасвирланган нарса, предмет ёки иштирок этувчи шахслар кенг маънода образ дейилади. Аммо образ термини санъат ва адабиётда бироз чегараланган маънода – фақат инсонга нисбатан қўлланилади. Чунки, объектив ҳаётдаги ҳамма нарса инсон измида экан, демак, адабиёт ва санъатда ҳам инсон образи етакчилик қилади.

Ижтимоий бурч ва эътиқод даврининг долзарб муаммолари қўлга қалам олишга ундайди. Чунки у даврининг ижодкори сифатида замона ижтимоий талабларини фарқламаслиги, социал ҳаёт оқимини акс эттирмаслиги мумкин эмас. Бинобарин, улкан ижодий кучлар, яъни буюк санъаткорлар биринчи навбатда ўз Ватани, ўз миллати учун бебаҳо вазифаларни бажарадилар.

Муҳими, ўз миллатининг миллий - маънавий жиҳатдан ўзини – ўзи англаши учун фидойилик қиладилар. Бунда ёзувчига ҳаётий кишилар образи ва шу образлар ҳатти – ҳаракати ёрдам беради. Образлар ўз

характер – тийнатига кўра, неча турларга бўлинади: ижобий образ, салбий образ, сатирик образ, юмористик образ, комик образ, трагик образ, драматик образ, тарихий шахслар образи, афсонавий образлар, нореал образлар.

Масалан, Назар Эшонқул асарларидан шу типдаги қуйидаш образ намуналарини эслаш мумкин: Муаззам (“Момоқўшиқ” қиссаси) – ижобий образ; Замон отбоқар (“Шамолни тутиб бўлмайдими” ҳикояси) – салбий образ; Рассом чол (“Маймун етаклаган одам” ҳикояси) трагик образ; Шаҳар меъмори (“Тобут” ҳикояси) – трагик образ; Рассом (“Санъат” ҳикояси) – драматик образ; Н. (“Гўрўғли ёки ҳаёт суви” романи) – драматик ва трагик образ; Ғаним (“Истило” ҳикояси)– сатирик образ; Сулаймон Пайғамбар (“Тун панжаралари” қиссаси) – нореал образ; Чўққи соқол (“Қора китоб” қиссаси) – сатирик образ ва хоказо.

Образларни соф салбий ёки ёки ижобий сатирик ёки драматик, трагик ёки афсонавий образлар сифатида тушунмаслик керак. Инсон образи моҳиятан бир – бирига уйғун синкретик шаклларда эътиборни тортади. Бу ҳаёт қонуни бўлиб, бир шахс албатта ижобий ҳислатлар эгаси, бошқа бир одам нуқул мунофиқ характерли сатирик моҳиятига эга бўлмаслиги мумкин. Масалан, Гётенинг “Фауст” трагедиясидаги бош образ Фауст қанчалик билимдон, эзгуқалб инсон бўлмасин, унда беихтиёр равишда камчиликлар, етишмовчиликлар ҳам мавжуд. Ҳатто, ёвуз шайтон тимсоли Мефистофел қиёфасида яхшилик, ачиниш каби ижобий ҳислатлар ҳам кўзга ташланади. Бундай талқин асарларга ҳаётийлик пафосини бағишлайди.

Назар Эшонқул ўз асарларида драматик ва трагик образлар тизимидаги адабий қаҳрамонлар, хатто, кичик персонажлар қиёфасидаги ижобий, салбий жиҳатларни қоришиқ ҳолда тасвирлайди. Чунончи, инсон соф олийжаноб ёки соф мунофиқ бўлмаслиги ижтимоий ҳаёт мувозанатига тўғри келмайди. Масалан, рассом чол (“Маймун етаклаган одам”), меъмори (“Тобут”) каби трагик образлар бир замонлар шўро сиёсатининг ноинсоний ғояларига сидқидилдан хизмат қилган кишилар бўлиб, сўнгра бири гадосифат, бири жинни бўлиб қолган шахслар.

Таъкидлаш жоизки, Назар Эшонқул асарларида соф ижобий образлардан кўра, кўпроқ драматик ва трагик образлар, нореал ёки афсонавий тимсоллар кўлами кўпроқ эътиборни тортади. Назар Эшонқул услубининг ўзига хослигига биноан драматик ва трагик образларга кўп эътибор берилишининг асосий сабабларидан бири – шўро тузуми зулмини тортган бандаларининг шўр тақдирини қаламга олиши билан боғлиқдир.

Нореал, афсонавий ёки тимсолий – мажозий образларга эътиборининг боиси эса, аввало, ёзувчи ижод карьерасининг романтик – поэтик оҳангдорликка мойиллигининг, ҳаётни, ҳаёт – ҳақиқатларини хаёлий – мажозий, хаёлий-лирик кўламида акс эттиришга эътибор беришининг сабабларидан қидириш лозим бўлади. Ёзувчи асарларининг жозибадорлиги эса, унинг психологик тасвирга бевосита урғу бериши ва шу услубга таяниши билан алоқадор.

“Бекатлараро такси ён томондан келиб урилган “КаМАЗ”нинг зарбига дош беролмай аввал бир ёнга оғди, кейин гурсиллаб қулади: шофёр ва йўловчиларнинг кўзлари чақчайиб кетди – кўрқув ва даҳшат аралаш баравар бақриб юборишди – уларга нарироқдаги бекатда турганлар ҳам жўр бўлди. “КаМАЗ” нинг ҳайдовчиси сакраб тушиб, таксига қараб югурди: у спортчилар камзулини кийиб олган, барваста, жухудбашара, шоп мўйловли одам эди.”

“Битик” ҳикояси шундай кўнгилсиз ва ноҳуш воқелик- автоҳалокат ҳодисаси рўй бериши билан бошланади. “КаМАЗ” ҳайдовчисининг – шу автоҳалокат сабабчиси бўлган кишининг психологик портрети тасвиридаги барвасталик, жухудбашара, шоп мўйловлик, спортчилар камзулини кийганлиги унинг нописандлигини, машина бошқарувида бепарво ва ўзига ишонишини писанда қилувчи руҳиятини тушуниш имконини беради. Шу боис ҳам ўз йўлида безавол ҳаракатланаётган таксини оғир машинасининг уриб юбориши, унинг ичидаги одамларнинг зарарланиши, қаттиқ кўрқиб қолишлари табиий ҳол.

КаМАЗ”нинг шофёри юқорига яна учта йўловчини тортиб чиқаради – уларнинг ҳеч жойига жароҳат етмаган эди, ёхуд ҳали ўзларига тўла келмаган, шу сабабли ўзларини соппа – соғдай тутишарди. Улар нарироққа бориб, томошабинлар сафига қўшилишди. Такси шафёрининг чап юзи пачоқ бўлган эди. У гарчи гапираётган бўлса ҳам ўзини аллақачон ўлик ҳисоблаб, чўзилиб ётиб олади. “Яна бир йўловчи бор овози билан “қовурғам... қовурғамнинг абжағи чиқди” деб бақирарди. Уни машина ичидан тортиб ўтлоққа ётқизиб қўйишди. Шу пайт узун бўйли, оққува милиционер етиб келди. У одамларни туртиб -суртиб олдинга ўтди.”

Катта машина ҳайдовчиси, гарчанд, ёқимсизроқ рафторли киши бўлса-да, виждон амри билан такси ичидан жабрланган кишиларни олиб чиқишга масъулият билан ҳаракат қилади. Ёзувчи такси шафёрининг, гапириб турган ҳолида, ўзини ерга ташлаб ётиб олишида унинг ўзини жабрдийда қилиб кўрсатиш пайида бўлаётганлигини психологик жиҳатдан анча ёрқин талқин этган. Унчалик жароҳатланмаган учта

йўловчининг ҳам томошабинлар сафига бориб қўшилишларида анатомик руҳини асослашни кўзлаган.

Ёзувчи бундай машина ҳалокати жараёнидан муҳим ижтимоий – ахлоқий хулоса чиқаришни кўзлаган. Шу қисқа ҳажмдаёқ бу жараёндаги кишиларнинг ҳарактер- тийнатидаги ранг – баранг қирраларини психологик мушоҳада, психологик ҳарактеристика, психологик портрет услублари орқали, анча жонли тасвирлай олган. Масалан, такси ҳайдовчиси ўзи ноҳос катта машинага таксини келтириб урганлигини хаспўшлаш мақсадида ўзини оғир жароҳатлангандай қилиб кўрсатмоқчи. “КаМАЗ” ҳайдовчиси бу автоҳалокатда ўзини ... бегуноҳ деб билишларини кўзлаб, жонкуяр ҳаракатчанликка йўймоқчи, милиционерга бу ишда ўзини тамоман айбсиз деб танитмоқчи; деярли лат емаган уч йўловчи эса, ёнларида китоб ўқиб келаётган кишининг ногоҳ ўриндиқ ва шифт орасида боши қисилиб ўлиб қолганига, уни шартта ташқарига олиб чиқишга парво ҳам қилмай, тагин ноҳуш манзарани томоша қилиб турган эрмакталаб кимсалар даврасига бориб қўшилишлари ҳодисаси орқали одамлараро бегоналик, тошюраклик психологияси кучайиб бораётганлигини таъкидламоқчи.

“КаМАЗ” ҳайдовчиси энди милиционерни кўриб қолганди: -Йўл меники эди, қайдан пайдо бўлди, билмай қолдим, - деди овозига мусибат туси бериб. Милиционер ҳеч нарса демагач, шу гапни икки – уч марта қайтарди.

Милиционер ўлган йўловчининг панжалари орасидан китобни зўрға чиқариб олди ва қонли бармоқларини изи қолган очиқ вараққа шунчаки нигоҳ югуртирди ва катта – катта ҳарфлар билан ёзилган “У китоб ўқиб ўлажак...” деган сўзларга кўзи тушди”

Психологик маҳорат назарияси бўйича таниқли адабиётшунос Л.Я.Гинзбургнинг кўрсатишича, “Бадий психологизм қаҳрамонларининг ўзини тутишидаги ҳаёлга ҳам келмаган, ногоҳоний, тасодифий қарама – қаршиликлардан бошланади”

Олима психологик тасвир бўйича ёзувчи танлаши мумкин бўлган адабий – психологик услубий жиҳатни анча тўғри ва ҳар бир бадий асар ҳарактеридан келиб чиқиб баҳолашни мантиқли аниқ талқин этган. Бунга Назар Эшонқулнинг мўъжаз “Битик” ҳикояси мисолида ҳам гувоҳ бўлиш мумкин. “КаМАЗ” ва такси ҳайдовчилари, уч йўловчи руҳиятидаги маъно – мазмун уларнинг ташқи ҳолатлари, нутқлари ва ўзини тутишлари аспектида тасвирланганлигига гувоҳмиз. Буларнинг қилиқ-ҳосиятлари ҳеч кутилмаган, аввалдан уларнинг кимлиги, ҳарактер – хусусиятларини

билмай туриб, китобхон тасодифан уларнинг худбин, иккиюзламачи, оломонлик – томошабинлик сингари психологик ҳолатларни аниқ кузата олади.

Мана энди, мазкур ҳикоя ғоявий – бадий тизимида етакчи ўринда турадиган, автоҳалокатда ўлган кишининг психологик тақдири билан боғлиқ масалага эътибор берайлик. Бу қўлида китоб билан таксидаги йўловчилардан бири бўлган кишининг на номини биламиз, на касб – кори, на характер – хусусияти бизги таниш эмас. Аммо, унинг силкиниб юрадиган таксидаям китоб мутолаасига берилганлиги мантиқан, психологик жиҳатдан бизга маълум. Таассуфки, ўзини сунъий жабрланган қилиб кўрсатаётган такси ҳайдовчиси эмас, уч томошабин – оломонсифат йўловчи эмас, келиб – келиб, китоб шайдосининг ўлими ажаблантирмасдан қўймайди. Балки, бу билан ёзувчи “Ёмонга ўлим йўқ” ёки халқ донишмандлигида маълум нақлларга ишоравий психологик талқинини назарда тутгандир. Китобини қўлида ушлаб ҳалок бўлган кишининг эзгуқалб сиймо эканлигини шу китоб психологик деталининг ўзи кўрсатиб турибди. Ёзувчи ҳалиги халқ нақллари моҳиятидан келиб чиққан холда, номи – шарифи, касб – кори, характери маълум бўлмаса – да, номаълум тарзда ўлиб кетган банданинг китобни чангаллаб тутиб, фожиали ҳалок бўлганлиги орқали бу бечора руҳи абадий шон – шарафга лойиқлигини таъкидламоқчи. Устига – устак, бу банда чангалидаги китобнинг очик қолган саҳифасидаги “У китоб ўқиб ўлажак” ёзуви янада муҳим ижтимоий – маънавий ҳақиқатни тасдиқлаяпти. Бу фалсафий ақида ҳар бир китобхон қалб – шуурида китобни севган, китоб мутолаасини севган, ҳаёт ва инсон ҳақиқатини китоблардан излаган кишининг маънан – руҳан ўлмаслиги ғоясини кечиниши табиийдир. “У китоб ўқиб ўлажак” ҳикматли ақидаси ошкоралик ва юксак демократик ислоҳотлар устувор кучга айланган бугунги куннинг муҳим ижтимоий дастуридан бирига маънавий мададкорлик қилувчи восита сифатида ҳам аҳамиятлидир. “У китоб ўқиб ўлажак” каломи асли психологик жиҳатдан “Китоб ўқиган асло ўлмайди” деган маънавий хулоса моҳиятига, ибратига эга эканлиги унинг умумий ғоявий мазмунидан англашиладиган ҳикматдир

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1,Зуннунов А. Ҳотамов Н. Адабиёт назариясидан қўлланма “Ўқитувчи”, Тошкент -1978, 41-42- бетлар
- 2,Эшонқул Н. Битик // Эшонқул Н. Момоқўшиқ. Т., 2019, 256- бет.
- 3,Эшонқул Н. Битик // Эшонқул Н. Момоқўшиқ. Т., 2019, 256- бет.

4,Эшонкул Н. Битик // Эшонкул Н. Момоқўшиқ. Т., 2019, 257- бет.

5,Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. Ленинград, “Советский писатель”, 1971, стр 300